

Pillanatképek a turulmadár történetéből

LANGÓ PÉTER

„...zöld sasok...”

38

1995-ben épp a magyar honfoglalás ezregyszázadik évfordulóját ünnepelethetjük, amikor egy Fejér megyei falu nyári éjszakáját egyetemisták csapata verte fel, és a kutyák vonyítása által kísérv hangosan dalolta a „Zöld zászlók, zöld sasok, magasan szárnyaljatok” refrénű Fradi-indulót. A történet egy ásatás vidám estéjéhez kapcsolódik, amikor is az egyik legkorábbi honfoglalás kori emlék, az 1853-ban fellelt „verebi pogány sír” hitelesítésére Révész László, Fodor István és Keszi Tamás hívására odasereglett diákok és egyetemisták megünnepelték, hogy a Fradi futballcsapata megverve a belga Anderlechtet, s így kupaszereplést vívott ki az UEFA Bajnokok Ligájában. A Pósch Péter által megénekelte „zöld sasok” kifejezés a Fradi címerállatára is utal. Az 1928-ban Manno Miltiades tervezte címer – amint arra Zsoldos Attila történész akadémikus felhívta a figyelmet – eredetileg azonban alapvetően nem sas, hanem egy turulmadarat ábrázol. A korának kiváló sportembereként és művészeként is ismert, görög családból származó polihisztor nem véletlenül nyúlt ehhez a jelképhez, a turullal ugyanis egyszerre akarta kifejezni az 1899-ben a Bakáts téren megalakult sportegyesület nemzeti jellegét, illetve egyetlen képi szimbólumba önteni a klub jelmondatát („Erkölc, erő, egyetértés”). Mindezek kifejezésére mi lehetett volna alkalmasabb abban a korban, mint az oly népszerű „nemzeti madáralak”, a turul felhasználása, ami egyszerre utalt a magyar koratörténetre és honfoglalásra, és ennek kapcsán a nemzeti önértékben a magyarsághoz mindig is kapcsolt virtusra és a sportban nélkülözhetetlen küzdőszellemre. Érdemes azonban visszatekinteni arra, hogy miként és miért vált a turul ilyen nemzeti jelképpé.

Részlet Feszty Árpád A magyarok bejövetele című festményéből

©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

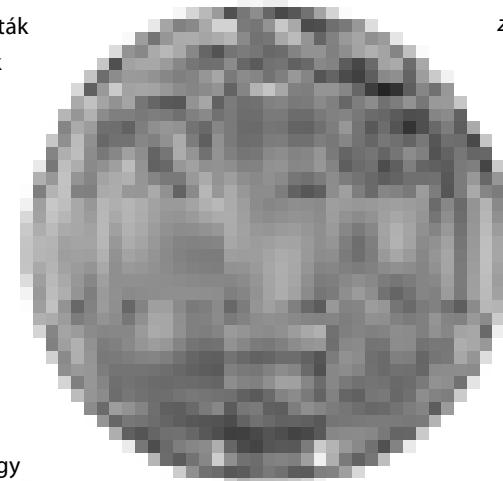
„...zöld sasok...” – Pillanatképek a turulmadár történetéből

A kutakodást a turul írott forrásadatainak áttekintésével érdemes kezdeni. A legkorábbról ismert említés, amit a turullal össze szokás kötni, Anonymus 13. század elejére keltezett művéből, a *Gesta Hungarorum*-ból való, s Emese álmának történetét foglalta írásba. Anonymus elbeszélésében a magyar történeti kutatás alapvetően egy korai pogány hagyomány elemeit vélte felismerni. E történet megjelent a *Képes krónikában* is. A források latin szövegében egyébként következetesen az *austur/astur* kifejezést használták a szerzők, amire a magyar fordítások egyöntetűen a „súlyomforma madár” meghatározást adják.

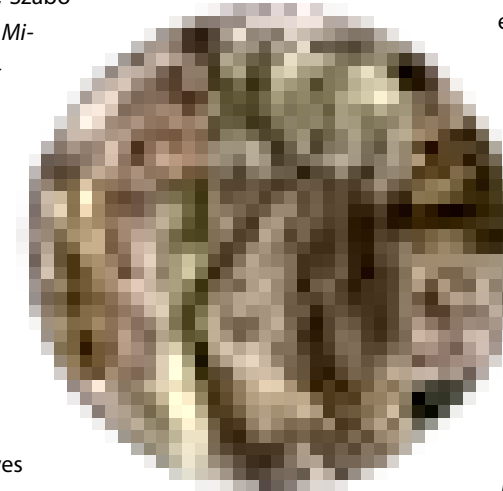
A turul szó első középkori feltűnése csak IV. (Kun) László uralkodási idejére esett. Bár maga a turulmonda Kézai Simon mester 1285 előtt készített munkájában nem szerepel, a szerző mégis több helyütt is használja a turul kifejezést. Kézait követően a középkorban azonban nem tűnik fel újra, így már a 19. századi kutatókban is kételyek merültek fel a turul szó eredetiségét illetően. E korszak neves történész-filológusa, Szabó Károly ezért is gondolta azt, hogy: „Miután a turul madárnévnek nyelvünkben nyomát nem találjuk, ellenben közönségesen ismeretes a karvaly népiesen karoly és karuly madárnév, lehetetlen volt azon gyanításra nem jönnöm, hogy krónikáink sok másoló kezén átment szövegeiben turul hibásan áll curul (= karuly, karoly, karvaly) helyett.” A szó azonban valóban létezhetett a korai magyar nyelvben, sőt török nyelvi háttérét végül a neves nyelvész, Gombocz Zoltán valóztolta fel, a török *toğrul* ma-

„Az Úr megtestesülésének 819. esztendejében Ügyek [...] feleségül vette Dentümogyerben Eunedubelianus vezér lányát, Emese nevezetűt. Tőle született Álmos nevű fia. Őt egy isteni közbeavatkozás révén nevezték el Álmosnak, mivel várandós anyjának álmában egy súlyomforma isteni látomás jelent meg, aki mintegy hozzáérkezvén megtermékenyítette, és feltárta előtte, hogy méhéből folyam indul, és ágyékából dicsőséges királyok származnak, de nem saját földjén fognak sokasodni.”

Sokan a turul ősmagyar kori meglétét látták/látják igazolva a rakamazi hajfonatrongpár madáralakjaiban. A ma sokszor a korai magyar ábrázolóművészet egyik ikonikus szimbólumaként is hivatkozott emlék az előkerülését és közreadását követően a témával foglalkozó munkák gyakori illusztrációja volt és maradt.

A rakamazi korong feltételezett turulábrázolása

A zempléni 10. századi sír korongja, vadászmadár-ábrázolással (archív fénykép)

dárnévvel azonosítva a szó gyökerét. A krónikairodalom és a nyelvi és történeti adatok mellé a kérdés eldöntéséhez gyakorta a tárgyi emlékeket is segítségül szokták hívni a kutatók.

A madarábrázolások a motívumkör kapcsolta kutatásának komoly figyelmet szentelt a magyar régészet. Fodor István a gazdag steppei tárgyi emlékegyanyag felhasználásával bemutatta az egyes leletek keleti háttérét, és megállapítása szerint „a honfoglaló magyar hitvilágban élő turul az égi, isteni eredetűnek vélt sas volt, ezt formáltak meg honfoglalóink ötvöse, s Árpád nemzetsége ezt tekintette totem-ősének. E származásmonda alighanem igen ősi keletű, talán a szkíta-származata időkre megy vissza.” Bálint Csanád – László Gyula és Dienes István kritikus álláspontjához kapcsolódva – pedig azt hangsúlyozta, hogy „nem is ismer(het)jük” ezen ábrázolás eredeti mondanivalóját”. Ráadásul sem a képtípus konkrét párhuzamait, sem az egyes leletek előkerülési körülményeit nem vették figyelembe azok a feltételezések, melyek konkrét jelentéstartalommal ruházták fel az egyes emlékeken látható állatalakokat. Révész László azt emelte ki, hogy ezen ábrázolások ugyan nem tekinthetők „jelentés nélküli díszítő” elemeknek, azonban ettől függetlenül túlzás lenne „minden állatalakban mondai vagy totemöst” sejtteni, ugyanis ezen tárgyaknak az egykor bizonyára konkrét tartalommal bíró üzenete „számunkra már csak azért szinte megfejthetetlen, mert a X. századi s még régebbi magyar hősénekeknek, mondáknak csupán apró töredékei maradtak fenn”.

39

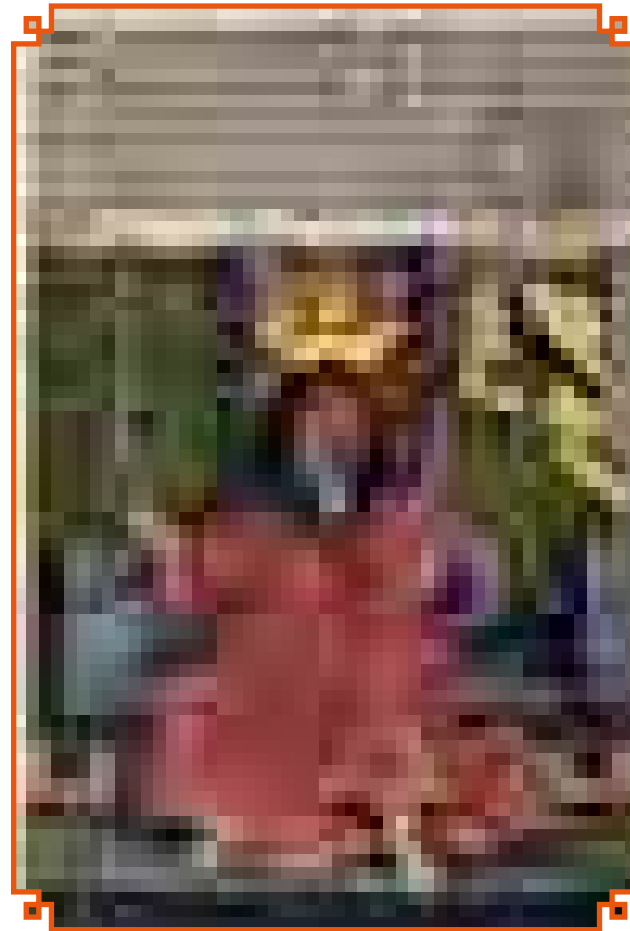
©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

Lát-
szik tehát, hogy a régé-
szeti emlékek vizsgálatával sem ka-
punk egyértelmű választ arra, hogy ismerték-e
a honfoglaló magyarok a turult. Azt azonban ezek
a leletek mindenképpen alátámasztják, hogy a 10. szá-
zadi magyarság körében ismert volt a vadászmadarak mű-
vészi megformálása. Ezen állatokhoz a vadászatban betöltött
szerepükön túl pedig talán vallásos vagy más jelentéstartal-
mak is kapcsolódtak. Annak dacára, hogy ezek az ábrázolások
a turulmonda tárgyi igazolására nem alkalmasak, arra minden-
képpen felhívják a figyelmet, hogy a vadászmadarakhoz kap-
csolódó elképzelések jelen voltak a korai magyarság kulturális
hagyományában. Kézai munkájában a turul említése mellett
megelevenedő hunhagyomány egyébként már a középkor-
ban szerves részét alkotta a nemesi társadalmiszemléletnek.
Mátyás udvarának tudósai, majd a későbbi magyar szerzők
is aktualitással töltötték meg az így kialakított hun-magyar
összetartozás tudatát, míg Werbőczy István szokásjoggyűjte-
ménye révén mindez szerves elemévé vált a kora újkori nem-
zetfelfogásnak is. A hunhagyománnyal együtt Attila sólyom
formájú madárral díszített címere is szimbólummá vált. Amikor
pedig a 18. században nyomtatásban is megjelentek a közép-
kori források, a turul iránti érdeklődés új erőre kapott. Az ak-
koriban feltűnő új kiadványtípusok, így a szélesebb közön-
ség igényeit kiszolgáló ponyvairódalom és a kalendáriumok
hatására a hunhagyomány és a turul is eljutott a különböző
rendű és rangú családokhoz, formálva azok magyarságké-
pét. A romantika irodalma pedig még inkább hatással volt e
folyamat kiteljesedésére. Vörösmarty Mihály, majd Arany Já-
nos költészetében számos alkalommal szerepel a hunok és
a magyarok jelképeként a turul. De még nagyobb szerepe volt
a madár 19. századi vizuális megformálásában Jókai Mórnak.
A romantikus történelemszemlélettel bíró, nagyhatású író
a *Levente* című verses drámájában foglalta össze mindazt, amit
szerinte a honfoglalásról tudni lehetett. A kortárs művészek,
így például Jókai veje, a festő Feszty Árpád „*költőien csopor-
tosított képeiből összeállított munkája* [a Feszty-körkép] *Jókai*
eszméje és útmutatása szerint készült”.

Jókai és Feszty hatására honosodott meg az a gyakorlat
is – ami a Fradi címerállatán is visszaköszön –, hogy a turuláb-
rázolást két ragadozó madárból, a fakókeselyűből és a szirti
sasból gyúrták össze. Ezek a keveréklények „szálltak le” pár
évtel később a Ferenc József híd tetejére, illetve a budai vár-
ra is. A madáralak – némely esetben versengve a Habsburg bi-
rodalmi sassal – tehát egyre többet tűnt fel a festményeken,
metszeteken és más képzőművészeti alkotásokon. A millen-
niumi ünnepségekkel meginduló szoborállítási láz pedig
végképp kanonizálta a mitikus állat szerepét a kor em-
lékezetkultúrájában, így az ünnepségek közeled-
tével egyre általánosabb jelentést vett fel.

A 19. századi romantikus szelle-
miségű el-

Attila király ábrázolása a Mátyás uralkodása idején készített Thuróczy-krónikában, kezében turulos lobogóval

A Nemzeti Összetartozás Emlékműve Ópusztaszeren

képe-
lések nyomán nemcsak
a magyar honfoglalás jelképe, hanem
a magyar harci tradíciók megtestesítője is lett,
később a háborús áldozatok emlékének őrzője és
egyfajta „lélekmadara”. Az első világháborút követően
mind a radikális bal-, mind a jobboldali eszmék követői
kiszajátították, ami viszont kihatott a későbbi értelmezésére.
A turul tehát egy olyan motívummá vált, amit korról korra át-
értelmeztek, így jelentéstartama jelentősen kitágult. A jelen
korban mindez egy populáris és multikulturális háttérrel is ki-
egészült, amire nem csak az ilyen ábrázolással díszített pólók,
ékszerek, kulcstartók és népszerűsítő jellegű kiadványok utal-
nak. Az újabb keletű szobrok is e gazdag hagyomány más-más
rétegéhez nyúlnak vissza, tovább formálva a turulhoz kapcsolo-
ló képzeteket. A turul ezek nyomán mára sokarcúvá vált,
alakja – vélt pogány hagyománymagja ellenére – ma ugyanúgy
megfér a kettős kereszt, Szent István-ábrázolások mellett,
ahogy egyszerre lehet vele kifejezni a magyarság összetarto-
zását, a háborús véráldozatokat vagy a fenyegető totalitárius
eszméket és a modern kori hatalmak mindent
ellenőrizni akaró törekvéseit. Az, hogy ki
mit akar a turulban látni, az már nemcsak
az alkotóktól függ, hanem attól is, hogy
e sokarcúság melyik aspektusát ragadja
meg a szemlélő, esetleg egysíkúvá szű-
kítve saját értelmezését. A turul sas-
ként való megjelenítése Fodor Ist-
ván kutatásai nyomán elképzelhető,
ahogy nem zárható ki az sem, hogy
eredetileg sólyomnak tartották – amint
a középkori krónikások. Az is lehet, hogy –
ugyanúgy, ahogy Feszty Árpádék tették – ered-
tileg is több madár tulajdonságait vegyítették össze
e jelkép megjelenítésekor, és az sem zárható ki, hogy nem egy
adott fajt, hanem egy speciális vadászatra használt madarat
értettek a kifejezés alatt középkori eleink.

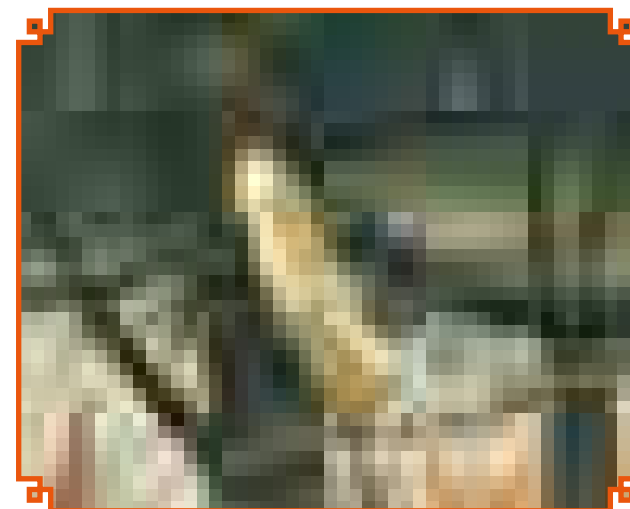
Feszty elképzelése volt egyébiránt a turulal díszített zászló ábrázolása is. Ilyen látható Munkácsy Mihály *Honfoglalás* című festményén, de Zala György millenniumi szoboregyüttesének Tétény-szobrán is.

Zala György Tétény-szobra

Ragadozó madarat ábrázoló veret a karosi 10. századi temetőből

A turulos lobogó részlete Munkácsy Mihály *Honfoglalás* című festményén